

Anyanyelvtudatunk a mostani századfordulón*

Ott, ahol az anyanyelv – immár nyolc évtizede – markánsan mást jelent az egyik embernek, mint a másiknak, ahol a többségnek eleve adva van mindaz, amit a kisebbség sem nélkülözhetne, de nem is remélhet mindmáig, ahol a többségnek – ott és világszerte – mindez annyira adva van, hogy nemcsak eléggé becsülni nem tudja, de szinte nem is veszi észre szerencsáját, és eleve nem érti „amazok” aggodalmát, igényét (azaz nem is értheti: miért nem indul a busz, hiszen ő maga már fent van?!), ott nem akarva is megszokhattuk kivételes megtiszteltetésnek és – hogyha Don Quijote-i bizakodással is – biztató alkalomnak érezni és tekinteni, ha anyanyelvünk ügyéről hallunk vagy szólhatunk.

Ezt a rezignált elfogódottságot aztán magunkkal hurcoljuk ide is, ahol nyelvi másságunkkal már (vagy még?) nem ütközünk a nyelvi idegenkedés és bizalmatlanság betonfalaiba és hatalmi szögesdrótjaiba. Jólesik, lelkesít is nyelvi gettónk

* Elhangzott a Simonyi Zsigmond helyesírási verseny Kárpát-medencei döntőjén 2002. június 25-én.

kerítésének ez a fajta alkalmi „légiesítése”, főleg, amíg rá nem döbbenünk, hogy ideát is sokan mennyire nem tudják, nem érzik, nem látják, milyen sok az, ami nekik eleve adva van, az az anyanyelvi (és művelődési és létérzési) „oxigén”, s mennyire nem hiszik, hogy elveszíthetik, talán, mert nem sejtik, hogy vele mit veszíthetnek. S hogy nincs is messze, amit még nem látnak.

Mert mit is jelent az anyanyelv lassú agóniája? Nem a nyelv elhalását. Szerencsénkre a **magyar nyelv** életképesen fejlődik. Az **anyanyelv** azonban az emberekben él, és bennük sorvad vagy virágzik fel. A peremen, főleg a szórványokban küzdeni kell érte, megküzdenie minden nemzedéknek, sőt szélmalomharcot is vívni tudatosan, mert a közöny már nemcsak csata- és háborúvesztés lenne, hanem erkölcsi vereség is. Ez a **küzdelem** nem hangzatos nagy szó, hanem az anyanyelvtudat ezerarcú jelenléte köröskörül és szerte, ahol az anyanyelv kisebbségben él. Jelent féltést és félelmet, ragaszkodást és megaláztatást, áldozatvállalást és napi lemondást, reménykedést és bizonygatását emberi jogainknak, töprengést érzett és deklarált másodrendűségünk felett, dávidi vergődést a nyelvi hegemonizmus óriás hálójában, mely gyakran az erényt bűnnek, a jogtiprást testvériségnek, az elnyomást egyenlőségnek nemcsak láttatja, hanem látja is.

Persze, adva vannak – és mindenütt – az objektív gondok is: a szélmalomharc az anyanyelvi szórványokban, hol a többségi jóakarat és megértés sem lehetne elegendő anyanyelvünk megtartásához: nincs meg a közösség anyanyelvi háttere, mely éltethetné.

Nos, többek között ezért is választottam ezt a témát. Időszerűsége ma már a többszörösére nőtt: okunk van, és lehetőségünk is nyílt szólni arról, hogy nekünk mint kis nyelvközösségnek (s ezért nemcsak minekünk!) ma Kelet-Közép-Európában mit is jelent az anyanyelv. (Egyelőre ugyanis inkább csak a kis és kisebb népek politikusai bizonygatják, hogy egy-egy kis nép nyelve és kultúrája a schengeni kapun belül is fényes mozaikszem marad, nem pedig emléktárgy az Unió szellemi néprajzának múzeumában.) Az, hogy hogyan is gondolkodunk ma az egyes emberekben élő (vagy pislákoló) anyanyelvről, valamennyire meghatározhatja azt is, hogy majd hogyan gondoskodunk róla.

Megtiszteltetés tehát és élmény itt és azokhoz szólnom ezekről, ahol s akiknek hivatást jelent nyelvörként továbbadni az életképes anyanyelv korszerű fel fogására és építésére szánt gondolatokat. Köszönöm meghívóimnak és Önöknek ezt az alkalmat.

Lehetségesnek tartom, hogy nem nyelvészi körökben többen úgy gondolják: felesleges anyanyelvtudatról beszélnünk, tételeket fejtegetnünk, hiszen elég, ha odafigyelünk a magyar nyelv és a magyar írásmód alkalmazásának szabályaira, illetve akinek magyar az anyanyelve, az tanulja meg rendesen, és akkor a kérdés meg van oldva! Csakhogy ez még egy-egy idegen nyelv kiválasztásában és elsajátításában is összetettebb feladat.

Sokféleképpen gondolkodunk arról a nyelvről, amely megítélésünk szerint legközelebb áll hozzánk, melyet én „anyanyelv”-nek tekintek. (Vagyis előfordulhat, s elő is fordul, hogy eltávolodunk, el is szakadunk attól a nyelvtől, melyet a szüleinktől tanultunk, vagy esetleg nem is tanultuk meg az ő anyanyelvüket.)

Erről a nyelvről, mely tipikus esetben mégis a szülőktől örökölt nyelvismereten alapszik, másképpen gondolkodnak egy- és többnyelvű közegben, kisebbségi és többségi családban, helyi őslakosként és emigránsként vagy turistaként, és persze attól függően is, hogy a kérdéses nyelv az „enyém”, aki nyilatkozom a nyelvről, vagy másoké.

Természetesen, a vélemények sokféleségét itt nem arra értem, hogy kinek melyik nyelv mennyire tetszik, miért tartja szépnek vagy ellenszenvesnek, hanem hogy ki mit gondol általában a saját és mások anyanyelvéről, miben látja az anyanyelv szerepét kisebbségi, többségi helyzetben, mit gondol pótolhatóságáról, szuverenitásáról, az úgynevezett nagy nyelvekről és kis nyelvekről, a világnyelv és az anyanyelv viszonyáról. Az említett helyzetektől, látószögtől függően ki hogyan tekint az anyanyelv használatát és védelmét érintő kollektív emberi jogra (minthogy anyanyelvet csak közösség hozhat létre, csak az fejlesztheti és tarthatja meg). Sajnos, nemigen szokás ezt a gondolatláncot szemenként végigmorzsolni: átsiklik a figyelem nemzeti, történelmi, gazdasági, ideológiai érvekre, megoldhatatlan csomókra, ahelyett hogy a vitafelek megállnának az anyanyelv létének és szabadságának értelmezésénél a mindenki anyanyelvére gondolva, hogy belássuk: tengernyi szakirodalom megléte esetén is, annak teljes hiányában is elsősorban és lényegében a (közösségi) kommunikáció folyamatában és nem egy-egy ember könyvtárában vagy tudáskészletében létezik az anyanyelv és annak szabadsága. S ez a kommunikáció (írásbeli és szóbeli) például a heterogén nemzedékek együttléte és egymásba fonódása révén összeköti a múltat a jövővel, miközben általa is alkot az ember, a nyelvközösség, és kultúrát épít tovább.

Az egyedekben élő, de kollektívan ható anyanyelvtudatról tehát, mely elindítója vagy eltemetője lehet apró és hatalmas konfliktusoknak, szociális, művelődési és politikai robbanásoknak vagy pangásoknak, hanyatlásnak vagy felvirágzásnak, időszerű ma szólnunk, vitatkoznunk, mert nyomós ok és reális lehetőség ezt egyaránt sugallja ezen a századfordulón.

Egy-egy nyelv nemcsak eszköze a kultúrának, hanem része is, miközben népek és kultúrák a tudomány fejlesztésében nemcsak versengenek már évezredek óta, hanem egyre átfogóbb és nagyobb mértékben törekszenek szolgálni az egész emberiséget, és nemcsak eredményeik megosztásával, hanem a kutatásban való összefogással is. A nemzetközi összefogások és a nemzeti kultúrák fejlesztése egyaránt a többnyelvűsödés általános felgyorsulását igényli. A többnyelvűsödési mozgalom Kelet-Európában el is kezdődött, s a kis nyelvközösségek sajátos helyzetbe kerültek, akár felismerték ezt, akár nem: a többnyelvűsödéssel párhuzamosan, gyorsítva kellene korszerűsíteniük anyanyelvüket, hogy az befogadhassa, tárolhassa és továbbfejleszthesse az új ismereteket. Nagyobb kihívás ez a századfordulón, nagyobb próbatétel a kisnépek számára, mint a trianoni döntéssel örökölt magyar nemzetrészek emberi jogi igénye, hogy az utódállamokban is megtarthassák anyanyelvüket.

Amikor az a kérdés merül fel, hogy a közéletben, a közoktatásban, az egészségügyben, a joggyakorlatban stb., ahol a kisebbségi egyénnek is fokozottan lényeges lenne mindent értenie, ami vele és körülötte történik, amit hall vagy olvas, s lényeges lenne, hogy ő is lehetőleg mindent megértessen abból, amit

elvárnak tőle, amit közölnie kell, méghozzá viszonylag életszerűen, folyamatosan, tehát nem a turizmus és a kirándulás alkalmiságával, nem is a bevándorlás szórványosságával, ott és akkor az érvényesíthetése, fejleszthetése és megtarthatása, valamint az anyanyelvű kultúraépítés mind szuverén emberi jog a makro- és mikronyelvközösségen belül. Ezt a már meglevő és kultúraépítő nyelvkésztséget nem tudja azonnal és megfelelően pótolni egy majd elsajátítandó idegen nyelvi készség. Nálunk ez a helyzet állott elő a trianoni döntés után, és maradt jórészt megoldatlan mindmáig. De ez a helyzet áll fenn, és feszül ezer más táján is a világnak, ahol más nyelvű közigazgatás indult el, más nyelvű politikai uralomváltás történt, például a 19. század végén a Balkánon, a 20. század végén Kelet-Európában.

A világos anyanyelvtudat e tekintetben sem csupán a nemzetközi jogászok vagy történészek szellemi kelléke, hanem általános emberi szükséglet és jog, többkevesebb aktualitással. Nem a magyar, a román vagy a szerb nyelv a kérdés, hanem az **anyanyelv** és az **idegen nyelv**. S ahol ezeket a kérdéseket nem átfogó összefüggéseikben vizsgálják és igyekeznek megoldani, vagy ahol amorf részjelenésként elodázzák a kérdéskört, félrekezelik a problémát, tovább súlyosbítják a kölcsönös (!) gondokat, ott ezek nem akarva is társadalmi, politikai, de akár nemzetközi ellentétekké is torzulhatnak. De a holnapi egyesült Európában a mai kis népek „nemzeti kisebbségek”-ké válhatnak, mielőtt a nagy és a „kevésbé nagy” nyelvközösségek ügyévé szűkülne be a nyelvi másság ténye. Szerencsére nem állíthatjuk, hogy tipikus „tömegfelelőtlenység” látszik kibontakozni a kérdés fel nem ismerésében, az anyanyelvtudat háttérbe szorulásában, noha bőven tapasztalhatunk erre utaló jeleket. Nem állíthatjuk mégsem, mert egyre többfelől olvashatunk, hallhatunk aggódó, elgondolkodtató figyelmeztetéseket, még ha egyelőre főleg csak a majdani „érintett” kis nyelvközösségek részéről is.

Az egészséges és kevésbé érzelmi, mint tudományos alapon formált anyanyelvi köztudatnak számos pozitív és negatív összetevőjéről nem szoltam még. A mostani századfordulón például van esélyünk, de szükség is arra, hogy minden nyelvi hegemonizmust nyíltan elutasítsunk, s anyanyelvünk védelmét és megtartását büntudat nélkül vállaljuk. De talán már nem is ezek az igazi gyakorlati kérdések, hanem például az, hogy mikor és miért hátrányos az idegen nyelvek hatása anyanyelvünkre, illetve e hatások közül mit tekintünk idegenszerűségnek. Nyilván nem pusztán azt, hogy változik az anyanyelvünk (egységének megbomlása nélkül, persze), miként változnak a többi nyelvek is hol gyorsabban, hol lassabban; s azt sem, ha szavakat veszünk át más nyelvekből vagy bármilyen más nyelvi vagy nyelvszerkezeti elemeket, hiszen egyrészt ez eddig is így volt, kezdettől fogva, másrészt ez is éltetheti, gazdagíthatja nyelvünket. Hanem az az idegenszerűség káros, mely a mai anyanyelvi igényeinknek megfelelő magyar elemeket szorít ki vagy feleslegesen dupláz meg, másrészt csökkenti nyelvünk közérthetőségét, árnyaló, differenciáló erejét (azaz szegényíti nyelvünket), vagy – ami már szintén nem ritka jelenség – előidézhethet, illetve elő is idéz kategória zavart, bomlást nyelvünk részrendszereiben. Sajnos, lépten-nyomon tapasztalunk erre példát a szórendben, az alanyi és a tárgyas ragozás használatában, a hangtartam keveredésében, sorvadásában stb.

Konstruktív vagy megtartó anyanyelvtudatunknak fontos eleme lehetne például a nyelvi másság (szakszóval: a nyelvi kontrasztivitás) minél konkrétabb és minél bővebb ismerete. De feltétlenül az is, hogy ez a másság – éppúgy, mint a bőr, a haj, a szem színéé, a test magasságáé, az etnikai származásé – nem értékkülönbség a nyelvek mibenlétében, miként a primitív népek hit- és mondavilágában, pontosabban a népek primitív hit- és mondavilágában nem értékkülönbségen alapszik például a „választott nép” motívuma, a kivételessége, hanem a képzelőerő és a vágy összefonódásán, hogy leküzdjük kicsiségünk tudatát, mint a mesében. Minden ranglista tehát, jóhangzásbeli, szókincsgazdagsági vagy egyéb, csak torzíthatja anyanyelvtudatunkat, nem kevésbé, mint a kisebbségség hamis képzele.

Előadásom vége felé vázaltszerűen térek ki egy-két olyan mozzanatra, melyeket eddig nem említettem.

Anyanyelvünk megismerésével, hogy majd sajátos szerepét jól betölthesse, az óvodától az egyetemig intézményesen foglalkoznak, mégpedig nemcsak az anyanyelvi órán, hanem az anyanyelvű közoktatás és felsőoktatás minden óráján; de nem intézményesen, tanulmányaink befejezése után is célszerű frissítenünk, gyarapítanunk ismereteinket. Ezt szolgálja a szépirodalom olvasása, az anyanyelvi és az anyanyelvű más kézikönyvek forgatása, és ezt szolgálja a nyelvvelés (hogya jól felkészült szakemberek végzik), továbbá ezt szolgálja általában az anyanyelvű média is (amikor az gondozott, művelt nyelvezettől lép a nagyközönség elé). Anyanyelvünk tanulandósága nem magyar sajátosság: a többi nyelvhez is így célszerű viszonyulniuk azoknak, akiknek bármelyik is az anyanyelve. Azt a laikus megközelítést pedig, hogy melyik nyelv könnyű vagy nehéz, türelmesen kell elhárítanunk, tudniillik egy-egy idegen nyelv elsajátítása valóban nehéz vagy könnyű lehet attól függően, hogy az idegen nyelvet tanulónak melyik az anyanyelve, mekkora a nyelvi kultúrája, és hogy eddig milyen és hány idegen nyelvet tanult már meg.

Az anyanyelv gondozása az egyén és a közösség számára bőségesen megtérül, mert szerepe nemcsak az értéktárolás, hanem az értékteremtés is: általa és benne építjük tovább a kultúránkat.

Hogy nemzeti kohézióknak mennyire a fő eszköze, ezt aligha kell említenem, de ezt nagyon is tudják, akik Chilétől Dél-Afrikán és Kazahsztánon át Új-Zélandig szerte szétszóródva, szinte már csak álmukban hallanak magyar beszédet, és látnak magyar újságot vagy könyvet. De sajátos, ha nem is egyedülálló jelenség a Földön, hogy a magyar egynemzetű nyelv (ellentétben például a spanyollal, angollal), és a magyarság (bárhon él is) egynyelvű nemzet.

Mindezeknél azonban nem kevésbé fontos számon tartanunk anyanyelvünk-ről (és az anyanyelvről általában), hogy rendkívül fontos szerepe van az egyetemes emberi közeledésben is, mert nyelvünk s a benne s általa tárolt és épített kultúra szerves része az egyetemes civilizációnak, melyet folyamatosan gazdagít, s mely által folyamatosan gazdagszik. Miként a többi nyelvközösség anyanyelve is.

Legvégül pedig annak szeretnék hangsúlyt adni fejtegetésemben, hogy a helyes és korszerű anyanyelvtudatból egyenesen következik az az általános nyelvtudat, mely szerint minden idegen nyelvben valamely emberi közösség értékörző

anyanyelvét kell látnunk, melyen az kultúrát épít; és számunkra megtisztelő alkalom, ha azon a nyelven is tudunk hozzájuk közeledni. Miként kétségtelenül jólesik nekünk, ha idegenek a mi nyelvünkön is megszólítanak bennünket; de, persze, ezt elvárunk vagy megkövetelnünk nincs miért. Aki idegenbe megy, az lehetőleg maga gondoskodik a megfelelő idegen nyelv megfelelő ismeretéről, otthon pedig a maga nyelvközösségének anyanyelve szavatolja szellemi szabadságát, mégpedig annál jobban, minél egységesebb és csiszoltabb ez a jelrendszer. Persze, ez csak akkor lehet egészen igaz, hogyha a jelenlegi politikai államhatárok nem akadályozzák meg a szétagolt nemzetrészek anyanyelvi készségének egyidejű, egyirányú és egyiramu fejlődését. Más szóval csak akkor tudjuk majd jól megérteni egymást, és jól megértetni magunkat, hogyha végre meglesznek az intézményi, nyelvhasználati és kapcsolati feltételek ahhoz, hogy anyanyelvünk fejlődésében majd együtt léphet a nemzet.

Ágoston Mihály

SUMMARY

Ágoston, Mihály

Mother tongue awareness at the present turn of century

Clear mother tongue awareness is not merely a mental tool of historians or experts on international law; it is a general human need and human right, with more or less current significance in particular instances. Making people increasingly aware of their mother tongue in order to enable them to make the most of it during their whole lives is an activity that goes on systematically from nursery school to university level, not only during classes specifically devoted to the mother tongue but indeed during all classes of public and higher education; however, it is also expedient to go on updating and increasing one's knowledge in this area, albeit less systematically, after school leaving as well. The need to 'learn' one's mother tongue is not a Hungarian-specific phenomenon; it is desirable for its native speakers to be disposed to any language in these terms. One's mother tongue has an essential role within the context of overall human communication, too, given that each language, including the culture stored in it and built by it, is an organic part of human civilisation that is continually enriched by it and that continually enriches it in return. A high-level and up-to-date mother tongue awareness leads directly on to a general language awareness telling us that any foreign language must be seen as a value-preserving mother tongue of some human community in which and by which that community builds its own culture; hence it is an honour for us to be able to talk to members of that community in that particular language. If someone travels abroad, he should possibly make sure that he speaks the language concerned at an appropriate level; whereas in one's own country it is the mother tongue of one's own linguistic community that guarantees one's intellectual freedom – and the more unified and polished that language is the better guarantee it gives. Obviously, this can only be totally true if the present political borders do not inhibit the development, at the same time, in the same direction, and at the same speed, of the mother tongue abilities of parts of nations that they divide. In other words, we can only understand each other and make ourselves understood properly when, at last, all institutional, linguistic, and contact-related prerequisites for the whole nation to undergo the same development of their mother tongue have become available.